

8. Комар О. А. Інтерактивні технології – технології співпраці / О. А. Комар // Початкова школа. – 2004. – № 9. – С. 5–7.

9. Корнєєв В. П. Освітні технології в процесі вивчення географії / В. П. Корнєєв // Географія – 2006 – № 20. – С. 2–9.

10. Крамаренко С. Г. Інтерактивні техніки навчання як засіб розвитку творчого потенціалу учнів / С. Г. Крамаренко // Відкритий урок. – 2002. – № 5-6. – С. 7–11.

REFERENCES

1. Bida, O. (2007). *Struktura i metodyka interaktyvnoho uroku*. [Structure and methodology of the interactive lesson]. Kyiv.

2. Varzats'ka, L. (2006). *Interaktyvni tekhnolohiyi v systemi osobystisno zoriyentovanoi osvity*. [Interactive technologies in the system of personally oriented education]. Kyiv.

3. Vrublevs'ka, M. O. (2005). *Sekrety uspishnoho uroku heohrafiyi*. [The secrets of a successful geography lesson]. Kharkiv.

4. Heyko, I. (2004). *Vykorystannya interaktyvnykh form i metodiv navchannya. Z dosvidu roboty*. [Use of interactive forms and teaching methods. From work experience]. Kyiv.

5. Dovhan', H. D. (2005). *Interaktyvni tekhnolohiyi na urokakh heohrafiyi*. [Interactive technologies in geography lessons]. Kharkiv.

6. Yel'nykova, O. V. (2002). *Interaktyvne navchannya – zasib modernizatsiyi osvity u suchasniy shkoli*. [Interactive learning is a means of modernizing education in today's school]. Kyiv.

7. Isayeva, H. (2004). *Interaktyvni metody navchannya pid chas vvychennya heohrafiyi v shkoli*. [Interactive learning methods for studying geography at school]. Kyiv.

8. Komar, O. A. (2004). *Interaktyvni tekhnolohiyi – tekhnolohiyi spivpratsi* [Interactive technologies - technologies of cooperation]. Kyiv.

9. Kornyejev, V. P. (2006). *Osvitni tekhnolohiyi v protsesi vvychennya heohrafiyi*. [Educational technologies in the process of studying geography]. Kharkiv.

10. Kramarenko, S. H. (2002). *Interaktyvni tekhniky navchannya yak zasib rozvytku tvorchoho potentsialu uchniv*. [Interactive learning techniques as a means of developing students' creativity]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

МАСЛОВА Наталія Миколаївна – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри географії та геоecології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: методика навчання географії, етногеографія, політична географія.

МИРЗА-СІДЕНКО Валентина Миколаївна – кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри географії та геоecології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: фізична географія, біогеографія, методика навчання географії.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

MASLOVA Natalia Nikolaevna – Candidate of Geographical Sciences, Senior Lecturer in the Department of Geography and Geoecology of the Centralukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vinnychenko.

Circle of research interests: methods of teaching geography, ethnography, political geography.

MIRZA-SIDENKO Valentina Mykolaivna – Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Geography and Geoecology of the Centralukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vinnychenko.

Circle of research interests: physical geography, biogeography, methods of teaching geography.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2019 р.

УДК 378.016:7.071

DOI:10.36550/2415-7988-2019-1-185-139-143

ПАНЬКІВ Людмила Іванівна –

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки мистецтва та фортепіанного виконавства Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0218-657X>
e-mail: lpankiv@ukr.net

РОЗВИТОК ДУХОВНО-ТВОРЧИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сучасний етап розвитку людства характеризується динамічністю, технологізацією, комп'ютеризацією, складністю й суперечливістю духовного континіуму світу. У зв'язку з цим

гостро постає проблема розвитку внутрішнього світу особистості, її емоційної інтелектуальності, грамотності, вихованості, інтелігентності, здатності до творчого самовираження і самореалізації у життєдіяльності. Спрямувати духовний

розвиток зростаючого покоління у творче русло, виховати людину в людині, активізувати суб'єктні можливості кожного учня, сприяти формуванню культури мислення і почуттів – основна мета і важливе завдання сучасної освіти.

Вчитель повинен думати про те, що він вкладає в душу дитини, майстерно і поступово здійснювати філігранну роботу для формування внутрішнього світу особистості, створювати творчу атмосферу для «емоційного пробудження розуму», коли учні мислячи, переживають, і, переживаючи, мислять, докласти своє мистецтво доти, поки не доведе струни дитячої душі до гармонії, благотворно впливати на становлення характеру, розвиток інтелекту, емоцій і почуттів.

Ці завдання має виконати кожен освітянський заклад. Особлива гуманістична місія покладається на загальноосвітні школи. Саме тут формуються ціннісні орієнтації, розкриваються творчі здібності, нахили, інтереси, вдосконалюються внутрішні якості, відбувається філігранна робота вчителя з виховання, навчання і становлення кожного учня як особистості.

У розвитку духовних якостей особистості особливе значення мають універсальні мистецькі цінності людства. Мистецтво – це своєрідна модель людської культури, концентрований ідеал епохи, тому залучення учнів старших класів до художньо-творчої діяльності сприяє розвитку потреби особистості в творчому самовираженні, самореалізації, активній діяльності за законами краси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Духовна культура особистості – це найважливіша складова освіти. Про це йдеться у наукових працях І. Беха, І. Зязюна, Й. Кевішаса, А. Козир, О. Олексюк, Г. Падалки, А. Растригіної, О. Рудницької, Т. Стратан-Артишкової, В. Черкасова, О. Щолокової та ін. Духовний потенціал постає як інтегральне явище, відображує органічний взаємозв'язок вищих духовних цінностей – Істини, Добра, Краси та сутнісних сил особистості, що актуалізуються в соціокультурній діяльності [7; 8; 9], як активне прагнення знайти найвищий сенс свого існування, співвіднести своє життя з абсолютними цінностями й тим самим долучитися до духовного простору й універсуму загальнолюдської культури [1; 2].

«Духовність» Г. Падалка розуміє як систему життєвих сенсів людини, пов'язану із внутрішнім психічним її життям і спрямовану на реалізацію гуманістичних цінностей у діяльності. Духовну культуру вчителя

мистецтва вчена визначає як особистісно-професійне утворення, сутністю якого виступає здатність до усвідомлення й творення мистецтва з позицій гуманізму, а також, що є важливим для нашого дослідження, поширення цього підходу в учнівському середовищі [8].

Відродження духовності в освіті – це та першооснова, на якій тільки й можлива її подальша розбудова. Шлях до цього – гуманізація освіти, суть якої в забезпеченні ґрунтового загальнокультурного розвитку, утвердженні людини як найвищої цінності, на якій ґрунтуються всі інші суспільні пріоритети [3]. Така освіта є передумовою і суттєвим чинником професійного становлення і самореалізації особистості.

Мета статті – розкрити значення мистецтва у розвитку духовно-творчих якостей учнів старшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гуманність, людяність, сердечність, чуйність – основна умова виховання особистості.

Система освіти, зазначає український вчений, педагог І.Зязюн, створюється для людини, функціонує й розвивається в її інтересах, слугує повноцінному розвитку особистості і в ідеалі її призначення – щастя людини [5]. Змістом освіти має стати ціннісна свідомість, ціннісне ставлення, що зумовлюється естетичними переживаннями. У монографії «Мистецтво у розвитку особистості» учений визначає цінність як внутрішній, естетичний орієнтир життя, засвоєний суб'єктом, що сприймається як власна духовна інтенція.

У психолого-педагогічній літературі «духовність» трактується в різних аспектах: як індивідуальне вираження двох фундаментальних потреб у загальній системі мотивів діяльності – ідеальної потреби пізнання і соціальної потреби правильно жити, активно діяти для себе й для інших; як специфічна людська риса, що виявляється у багатстві духовного світу особистості, її ерудиції, розвинутих інтелектуальних й емоційних запитах, моральності; як вищий рівень розвитку й саморегуляції зрілої особистості, де основними орієнтирами життєдіяльності є людські цінності; орієнтованість особистості на вчинки заради блага тих, хто її оточує; як «значення почуттів у духовному розвитку людини» (П. Блонський); як «соціальний фактор» у духовному становленні особистості (С. Шацький); «людяність як основа виховання» (М. Пірогов), «енергія серця, теорія серця, концепт серця» (Г. Філіпчук).

Близьким до поняття «духовність» є поняття «духовні цінності», що трактуються

як витвори людського духу, зафіксовані в здобутках науки, мистецтва, моралі, культури, як властивості душі, коли моральні й інтелектуальні інтереси превалюють над матеріальними, побутовими, властивості, що виявляється в прагненні людини сіяти розумне, добре, вічне [1; 2; 5].

Духовність – це здатність переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній всесвіт особистості на етичній основі, здатність створювати той внутрішній світ, завдяки якому реалізується самототожність людини, її свобода від жорстокої залежності від ситуацій, що постійно змінюються. І саме духовність виступає способом самопобудови особистості, оскільки вона пов'язана з вибором свого власного образу, своєї долі й ролі, одним словом, зустріччю із самим собою [1; 2; 6].

Художнє – це цінність світу, життя, навколишнього середовища, сукупність прийомів розвитку людини та її внутрішніх якостей. Художнє, як якісне поняття, спрямоване до творчих обдарувань особистості, сприяє розв'язанню всезагального через неповторну форму суб'єктного, індивідуального, так само як і загальні якості людей розв'язуються через різноманітність індивідуальних долей [2; 6]. Саме в мистецтві реалізується цілісне освоєння людиною світу, відбувається розвиток і вдосконалення універсальних особистісних якостей, зокрема, здатності до емпатії, рефлексії, художнього перевтілення, співчуття, співдії, співпереживання, самоаналізу і самооцінки [4; 9].

Гуманістична природа мистецтва полягає в тому, що воно є джерелом творчої самореалізації особистості, збагачує її внутрішній світ, вдосконалює особистісні якості. Але без здійснення художнього діалогу, в якому здійснюються вищі форми взаємодії і сумісності, розуміння, співпричетності, співчуття, співпереживання, духовна сутність творів мистецтва перестає діяти, втрачає свою цінність, а отже й здатність впливати на особистість. Відтак, особистісного сенсу набуває здатність мислити, пізнавати, розуміти, проникати, відчувати, оцінювати мистецький твір, тобто здатність особистості до художнього діалогу, адекватного сприйняття-інтерпретації-творення.

Духовною вершиною, життєвою цінністю особистості є творчість, яка передбачає нове бачення, новий підхід, готовність до самозміни, самовдосконалення, самоактуалізації. У процесі творчої діяльності людина звертається до майбутнього, творить й видозмінює своє теперішнє.

Стимулювання учнів до творчого самовияву у різних видах мистецької діяльності, передбачає становлення їхньої художньої індивідуальності (Г. Падалка), виникнення «духовної рефлексії» (І. Бех), неповторного «тону» художнього сприймання-інтерпретації, розвиток авторської спроможності (Т. Стратан-Артишкова). Визначаючи вирішальну роль музичної творчості у формуванні світоглядних позицій особистості, Л. Виготський підкреслює, що саме за допомогою різних видів мистецтва особистісні сфери залучаються до процесу здійснення суспільних цілей і завдань.

Результатом творчості як ціннісно-процесуального феномену (А. Канарський) є власний духовний розвиток особистості, збагачення її внутрішнього світу, удосконалення творчих здібностей, тобто усе, що детермінує подальшу творчу активність самої особистості, підвищує її значущість для себе та для інших.

Мистецтво є засобом власного розвитку людини, оскільки в процесі художнього спілкування з мистецькими творами особистість одночасно формує у собі щось нове, і насамперед, – здатність творити. Творча діяльність в мистецтві постає тому як самодіяльність, самозмінення, саморозвиток людини.

Художній універсалізм гармонізує внутрішній світ, розширює межі духовного збагачення, й, у такий спосіб, спрямовує на творчий саморозвиток, детермінує активність пізнання й мислення, душевно-емоційну й діяльнісно-практичну сфери, актуалізує світоглядні цінності особистості, надає можливість засвоїти унікальні сенси й цінності людства і створювати свої власні.

Творчість, зазначають філософи, показник цивілізованості, гуманності, активності й прогресу, родова й атрибутивна сутність особистості. Саме у творчості людина самоутверджується як особистість, відчуває динамізм, повноту життя, свободу [6].

Створення, визначення й виявлення суб'єкта відбувається в актах творчої самодіяльності. Творчість – це внутрішній вибір, самознаходження, саморозкриття себе як передбачуваної цінності, звернення до своєї потенційності як причетності до чогось субстанційного й животного, вихід за межі свого «Я» й буденності, знаходження «простору» для самореалізації, самопроекування в минуле й майбутнє.

Здатність особистості до самореалізації у процесі творчої діяльності підкреслюється у філософських довідниках, працях відомих філософів.

Самореалізація, читаємо у філософському словнику – це свідомо, цілеспрямована матеріально-практична, соціальна й духовна діяльність особи, спрямована на реалізацію власних сил, здібностей, обдарувань, можливостей.

Аналіз наукових праць уможливив виокремити характеристики самореалізації особистості, що виявляються у процесі художньо-творчої діяльності: свобода як основна умова самореалізації індивіда та актуалізація, у зв'язку з цим, проблеми відповідальності (Ж. Сартр); моральна автономність, творчість, ініціатива й самостійність, здатність до самовизначення, прагнення до самоздійснення; віра особистості у свої творчі сили; розкриття всіх резервів творчої активності; мистецтво як один з найприродніших засобів самовиявлення людської сутності (А. Макаренко); самореалізація є одним із найважливіших мотивів людської діяльності, що виявляється у прагненні випробувати й з'ясувати свої здібності; (С. Рубінштейн); особистість продовжує своє існування «по той бік» актуального спілкування й спільної діяльності у формі інобуття індивіда в інших людях, вільно, чи невільно виробляючи своєю активністю перетворення в їх особистостях, відаючи їм значний для їх життя внесок (А. Петровський); індивід як особистість виступає як суб'єкт перетворень інтелектуальної та емоційно-вольової сфер людей, які з ним пов'язані. (А. Петровський і В. Петровський); самоздійснення індивідуальності як умова й мета розвитку суспільства (О. Асмолов); гармонія серця й розуму (В. Сухомлинський); свідомий, цілеспрямований процес розкриття та опредметнення сутнісних сил особистості в різноманітній соціальній діяльності (Л. Коган); свідомий, цілеспрямований процес розкриття й здійснення сутнісних сил особистості в діяльності, вміння будувати стосунки з іншими людьми (О. Чаплигін); ствердження себе як неповторної особистості, об'єктивація своїх можливостей, вироблення матеріальних або ідеальних цінностей (П. М'ясоїд); практичні втілення сутнісних сил особистості у практичній діяльності; самодіяльність особистості по втіленню своєї індивідуальності; процес усвідомленого, цілеспрямованого опредметнення сутності особистості, який втілюється в індивідуальній формі в ході вільної діяльності – самодіяльності; процес максимально можливого для даної особистості опредметнення її потенціалу завдяки напруженню волі особистості (В. Муляр).

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Духовність і творчість взаємопов'язані й взаємозумовлені поняття. Джерелом творчої самореалізації є духовний потенціал особистості, який, в свою чергу, відображає міру актуалізації духовних сил у творчому процесі.

Духовно-творчі якості особистості розвиваються у процесі художньо-діалогового спілкування з високохудожніми творами мистецтва, в яких закладені ідеї високого гуманізму, живе краса людського духу, пульсує схвильоване серце автора, що небайдуже до людини й людського.

У процесі мистецької творчості (музичної, образотворчої, хореографічної, театральної тощо), що ґрунтується на взаємодійних художньо-діалогових процесах сприйняття-інтерпретації-творення, здійснюється творча самореалізація особистості. Залучення учнів старшого шкільного віку у різні види мистецької творчості сприятиме формуванню у них духовно-ціннісної культури, здатності до самовираження і самоактуалізації, розвитку творчих якостей.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – 2-е изд. / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – 444 с.
2. Бердяев Н. А. Творчество и объективация / Н. А. Бердяев. – Минск : Экономпресс, 2000. – 304 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 2. – 342 с.
4. Бочкарев Л. Л. Психология музыкальной деятельности / Л. Л. Бочкарев. – М. : Классика XXI. – 2008. – 352 с.
5. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: монографія / І. А. Зязюн. – Черкаси : Вид. від ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.
6. Каган М. С. Внутренний диалог как закономерность художественно-творческого процесса / М. С. Каган // Сов. искусствознание. – М., 1985. – Вып. 19. – С. 184–219.
7. Олексюк О. М. Педагогіка духовного потенціалу особистості / О. М. Олексюк, М. М. Ткач. – К. : Знання України, 2004. – 264 с.
8. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва : теорія і методика мистецьких дисциплін : [навч. посіб.] / Падалка Галина Микитівна. – К. : Освіта України, 2008. – 274 с.
9. Рудницька О. П. Світоглядна функція мистецтв / О. П. Рудницька // Мистецтво та освіта. – 2001. – № 3. – С. 10–13.

REFERENCES

1. Bakhtyn, M. M. (1986). *Ėstetyka slovesnogo tvorchestva*. [Aesthetics of verbal creativity]. Moscow.
2. Berdyayev, N. A. (2000). *Tvorchestvo y ob"ektyvatsyya*. [Creativity and objectification]. Minsk.

3. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannya osobystosti*. [Identity education]. Kyev.
4. Bochkarev, L. L. (2008). *Psykhohohyua muzykal'noy deyatel'nosti*. [Psychology of musical activity]. Moscow.
5. Zyazyun, I. A. (2008). *Filosofiya pedahohichnoyi diyi*. [Philosophy of pedagogical action]. Cherkasy.
6. Kahan, M. S. (1985). *Vnutrennyy dyaloh kak zakonomernost' khudozhestvenno-tvorcheskoho protsessa*. [Internal dialogue as a regularity of artistic and creative process]. Moscow.
7. Oleksyuk, O. M. (2004). *Pedahohika dukhovnoho potentsialu osobystosti*. [Pedagogy of the spiritual potential of the individual]. Kyev.
8. Padalka, H. M. (2008). *Pedahohika mystetstva : teoriya i metodyka mystets'kykh dystsyplin*. [Art Pedagogy: Theory and Methods of the Art Disciplines]. Kyev.
9. Rudnyts'ka, O. P. (2001). *Svitohlyadna funktsiya mystetstv*. [The worldview function of the arts]. Kyev.

УДК 159.922.76-056.49

DOI:10.36550/2415-7988-2019-1-185-143-146

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ПАНЬКІВ Людмила Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки мистецтва та фортепіанного виконавства Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Наукові інтереси: розвиток духовно-творчих якостей учнів старшого шкільного віку засобами мистецтва.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

PANKIV Lyudmila Ivanovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy of Art and Piano Performance of the National Pedagogical University M. P. Dragomanov.

Circle of scientific interests: development of the spiritual and creative qualities of the senior school age by means of art.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2019 р.

ПІДВАЛЬНА Юлія Василівна –

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6550-1389>

e-mail: pidvalna_u@meta.ua

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЯК ОСНОВА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКИ ЖЕРТВИ ТА БУЛЕРА

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Як відомо, підлітковий вік є кризовим і переломним для дитини. Між межами «дорослості» та «дитячості» наростає напруженість. Тоді, коли для оточуючих підліток ще дитина, то вже себе він вважає дорослою особистістю, яка має право «сама вирішувати, як їй жити». Тому, в цей час роль оточення особистості дитини є визначною. Підліток переоцінює свою систему цінностей, поглядів на життя. Якщо для оточення притаманна асоціальна, аморальна, девіантна поведінка, то таке оточення є деприваційним для підлітка.

Сьогодні піднялося питання про таке соціальне явище, як булінг, що призводить до жахливих наслідків для всіх учасників процесу. Та варто зазначити, що на формування моделі поведінки чи то кривдника, чи то жертви, впливають саме соціальне оточення та індивідуально-психологічні особливості дитини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дане питання також вивчалось, як вітчизняними науковцями, так і зарубіжними. Серед яких слід зазначити

Д. Ольвеус, П. П. Хайнеманн, А. Пікас та Е. Роланд, а також Робін Ковальські, С'юзан Лімбер і Патріція Агатстон. Проте варто відмитити, що дана проблема була також розглянута через призму індивідуально-психологічних факторів такими науковцями, як Є. Кіричевською, У. С. Фомінних, О. О. Андронніковою, М. П. Долговою та іншими.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі чинників, що впливають на формування моделі поведінки особистості підлітка та спричиняють прояв булінгу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Матеріали наукових досліджень свідчать, що діти, які виховуються у несприятливих умовах, більше схильні до сімейної, соціальної та кримінальної віктимізації, ніж діти, що виховуються у сприятливих умовах. Присвоєння протиправних норм, правил поведінки відіграє важливу роль у формуванні дитини віктимної моделі поведінки.

Оточення та дитина є взаємозалежними змінними: оточення відповідним чином